Filozoficzne i etyczne przesłanki praw oraz wolności człowieka

WSTĘP

Niektórzy autorzy wskazują, że prawa człowieka ukształtowały się w wyniku wielowiekowego procesu przemian. Z takim poglądem należy się zgodzić. Proces ten przebiegał w Europie Zachodniej i trwał kilkaset lat. Choć poglądy dotyczące praw człowieka, określanych także jako „podstawowe prawa" lub „podstawowe wartości", zmieniały się, można w nich odnaleźć elementy trwałe i uniwersalne. Są to wartości, twierdzenia i sądy odnoszące się do każdego człowieka, niezależnie od różnic historycznych, społecznych, światopoglądowych, politycznych czy innych. Ich podstawą pozostają najbardziej fundamentalne wartości, należące do wspólnego dorobku ludzkości.

Prześledzenie europejskiej myśli filozoficznej pozwala zauważyć, że bezpośrednie rozważania nad prawami i wolnościami człowieka pojawiły się dopiero w epoce nowożytnej. Natomiast samo pojęcie „prawa człowieka", rozumiane jako prawo podmiotowe przysługujące jednostce z racji jej człowieczeństwa, wystąpiło zasadniczo dopiero w XIX wieku. Nie oznacza to jednak, że wcześniej pomijano te kwestie. Zarówno w starożytności, jak i w średniowieczu poświęcano im wiele uwagi.

CZĘŚĆ GŁÓWNA

Koncepcje dotyczące tych zagadnień niemal od początku stanowiły istotną część refleksji filozoficznej, szczególnie jej nurtu humanistycznego. Zazwyczaj wyrastały z określonych założeń ontologicznych, gnoseologicznych i aksjologicznych: ogólnej teorii wszechświata i człowieka, teorii poznania oraz różnych systemów wartości. Założenia te tworzyły podstawę

wskazań prakseologicznych, określających drogi, sposoby i środki potrzebne do osiągnięcia wartości, które współcześnie znalazły się w katalogu praw człowieka i podstawowych wartości. W takim rozumieniu prawa i wolności człowieka były obecne już w filozofii starożytnej Grecji i Rzymu. Hezjod w „Pracach i dniach", podobnie jak przedstawiciele jońskiej filozofii przyrody, akcentował ścisły związek wolności, bezpieczeństwa i szczęścia z poznawaniem oraz przestrzeganiem zasad harmonii i porządku istniejących we wszechświecie i społeczeństwie. Zasady te nazywano niekiedy prawami natury.

Problematyka ta pojawia się również u Platona, jednego z najwybitniejszych reprezentantów greckiej myśli okresu klasycznego niewolnictwa. Przyznawał on omawiane prawa wyłącznie wolnym Grekom, odmawiając ich niewolnikom. Rozpatrując szczęście, wolność i naturalne uprawnienia człowieka, za najważniejsze zagrożenia dla tych wartości uznał zakłócenie ładu ustanowionego w świecie i w ludziach oraz nieprzestrzeganie w życiu społecznym sprawiedliwości, norm moralnych i prawnych. Według Platona jedynie „dobrze urządzone" państwo mogło usunąć te zagrożenia i urzeczywistnić wskazane wartości. Miało to być państwo zachowujące wewnętrzną harmonię oraz porządek moralny, prawny, polityczny i gospodarczy. Władzę powinni w nim sprawować najmądrzejsi, potrafiący zrozumieć istotę szczęścia i sprawiedliwości, a następnie właściwie je realizować.

Zbliżone poglądy głosił Arystoteles. Osiągnięcie szczęśliwego życia i prawo do jego obrony łączył z rozwijaniem cnót duchowych i cielesnych oraz z działalnością „doskonałego państwa". Państwo takie uważał za gwarancję sprawiedliwości, warunek uspołecznienia człowieka i podstawę porządku wspólnoty. Prawa, wolności i bezpieczeństwo wiązał z odpowiednim poziomem gospodarki, kultury oraz instytucji publicznych. Podkreślał też znaczenie wychowania, dzięki któremu ludzie mogli zrozumieć istotę sprawiedliwości, wolności i prawa. W ten sposób pośrednio współtworzył

filozoficzne podstawy „podstawowych praw” człowieka. Zagadnienia te, w różnym zakresie, podejmowali także przedstawiciele szkół sokratycznych, cynicy i cyrenaicy. Nawiązując do Hezjoda, upatrywali drogi do życia bezpiecznego, spokojnego i swobodnego w powrocie do życia „zgodnego z naturą”.

Wymienione szkoły skupiały uwagę przede wszystkim na relacji człowieka z naturą. Epikur i jego zwolennicy wnieśli do tych rozważań dodatkowy element: źródeł bezpieczeństwa oraz szczęścia szukali zarówno w otoczeniu człowieka, jak i w nim samym. Poszukiwanie pewnych wartości w ludzkim wnętrzu i naturze niejako zapowiadało późniejsze koncepcje praw oraz wolności człowieka.

W starożytnym Rzymie Cyceron i Lukrecjusz rozważali stworzenie sprawiedliwego ustroju, który zapewniałby ludziom przysługujące im uprawnienia. „Państwo szczęśliwe” miało dysponować bogactwem i siłą, a zarazem przestrzegać zasad sprawiedliwości oraz moralności, takich jak: „nie szkodzić drugiemu, chyba że się dozna krzywdy” i „służyć powszechnej korzyści”.

Rozważania te, wzbogacone o wymiar transcendencji, znalazły odzwierciedlenie w filozofii wczesnochrześcijańskiej, w poglądach Tertuliana, Orygenesa i Laktancjusza. Ich zwieńczeniem stała się filozofia św. Augustyna. Dziełem „De civitate dei” („O państwie Bożym”) zapoczątkował on nową epokę duchowego życia ludzkości. Wprowadził do filozofii chrześcijańskiej ideał wspólnoty skupionej wokół najwyższych wartości, solidarności oraz świadomego udziału w doskonaleniu tej wspólnoty.

Właściwy rozkwit zainteresowania prawami i wolnościami człowieka nastąpił w czasach nowożytnych. Towarzyszył gwałtownym przemianom europejskiego życia społecznego, gospodarczego, politycznego, religijnego i umysłowego, przygotowującym warunki dla struktur kapitalistycznych. Coraz

większy wpływ na ludzkie życie wywierał wzrost gospodarczy oraz związany z nim rozwój wiedzy i nauki o świecie, człowieku, jego życiu i działalności. Rozważano również prawa i wolności należne mu z samego faktu, że jest człowiekiem. Filozofia tej epoki dążyła do ulepszania i wzbogacania ludzkiego życia oraz usuwania z otoczenia zjawisk szkodliwych, hamujących rozwój i ograniczających niezbywalne prawa oraz wolności. Dążenia te należały do celów filozofii renesansowej, zwłaszcza jej nurtu humanistycznego. Reprezentowali go między innymi Mikołaj Machiavelli, Tomasz Morus, Jan Bodin, Franciszek Bacon, Tomasz Campanella, Hugo Grocjusz, Stanisław Orzechowski i Andrzej Frycz Modrzewski.

Mikołaj Machiavelli sprzeciwiał się przekonaniu o bezradności człowieka wobec otaczającego świata oraz jego podporządkowaniu „losowi lub Opatrzności". Uważał, że człowiek z natury posiada energię i wolę działania. W pełni może je wykorzystać jedynie w państwie opartym na znajomości naturalnych skłonności, dążeń i praw człowieka, a także instrumentów panowania. Wśród rozważań o prawach człowieka, ujmowanych w szerokiej perspektywie społecznej, ekonomicznej i politycznej, należy uwzględnić również „renesansowe utopie" Morusa, Campanelli i Bacona. Mimo utopijnych elementów wyrażały one troskę o bogatsze i szczęśliwsze życie ludzi. Kontynuując myśl renesansową, Tomasz Hobbes utrzymywał, że porządek społeczny oraz prawa ludzkie wywodzą się z prawa naturalnego. Poprzedzają więc wszelką władzę, która z tego powodu nie może ich ani przyznawać, ani odbierać.

Najpełniejsze rozwinięcie tej idei przedstawił Hugo Grocjusz w dziele „Trzy księgi o prawie wojny i pokoju". Przyjmował, że prawo naturalne jest „jedno zawsze i dla wszystkich". Za podstawową właściwość ludzkiej natury uważał wrodzoną skłonność do zrzeszania się i życia w społeczeństwie, zdolnym chronić słabszych przed gwałtem ze strony silniejszych.

Do teorii prawa naturalnego odwoływał się także Karol Monteskiusz, żyjący na przełomie XVII i XVIII wieku.

Oświecenie odegrało doniosłą rolę w historii walki o prawa człowieka. W tym okresie w Anglii wywalczono ustrój parlamentarny. Angielscy filozofowie przyjmowali, że człowiek posiada prawa wynikające z natury, przede wszystkim prawo do własności, równości i wolności.

Największy udział w rozpowszechnianiu idei oświeceniowych, w tym wolności, równości i praw człowieka, mieli jednak filozofowie francuscy. Franciszek Maria Arouet, czyli Wolter, twierdził, że nierówności silnie zakorzenionych w naturze społeczeństw nie można usunąć, dopóki trwa walka o byt. Uznawał zarazem twierdzenie o równości ludzi za głęboką prawdę, jeśli oznacza ono jednakowe prawa do wolności, swobodnego dysponowania własnym majątkiem oraz ochrony prawnej. Równość i wolność jako gwarancje szczęścia i pomyślności podkreślał również Jan Jakub Rousseau, autor „Rozprawy o pochodzeniu i podstawach nierówności między ludźmi" oraz „Umowy społecznej". Krytykował współczesną kulturę i cywilizację, które odebrały ludziom te wartości, a także prawo pozytywne sankcjonujące nierówności społeczne. Przeciwstawiał im nie „naturę", lecz kulturę i cywilizację odpowiadające naturalnemu rozwojowi oraz potrzebom współczesnego człowieka. Według Rousseau równość i niezależność jednostek mogło przywrócić wyłącznie społeczeństwo, którego członkowie szanują słuszne prawa innych i wspólnie dążą do dobra ogółu. Zbliżone stanowisko zajmowali Klaudiusz Helwecjusz i Paweł Holbach.

Wszyscy wymienieni filozofowie krytykowali istniejący porządek, domagając się jednocześnie rozumnej organizacji państwa, społeczeństwa, prawa i wychowania. Dzięki takim reformom każdy człowiek miał uzyskać pełną możliwość korzystania ze swoich praw oraz wolności.

Ze względu na znaczenie teoretyczne i etyczne szczególnej uwagi wymagają dzieła Immanuela Kanta: „Krytyka czystego rozumu", „Krytyka praktycznego rozumu" i „Krytyka władzy". Kant ujmował człowieka jako podmiot procesu poznania, nie zaś

biernego odbiorcę wrażeń. Poznanie miało przebiegać „od teorii do praktyki”. Człowiek jest również istotą moralną, a moralności nie można pomyśleć bez wolności i autonomii, wynoszących go ponad przyrodę. Kant formułował następujące nakazy: „postępuj tak abyś mógł chcieć, aby ludzkość nigdy tobie ani innym jednostkom nie służyła za środek, lecz zawsze była celem samym w sobie, jakim mogą być jedynie istoty rozumne” oraz „postępuj tak abyś swoją wolę mógł uważać za źródło prawa powszechnego”. Uważał także, że każde państwo powinno mieć ustrój republikański, ponieważ tylko on opiera się na wolności i równości ludzi.

Duże znaczenie dla zrozumienia istoty i źródeł praw oraz wolności człowieka mają poglądy Hegla, przedstawione między innymi w „Wykładach z dziejów filozofii” i „Nauce logiki”. Wprowadził on pojęcie „rozumnej wolności”. Człowiek może osiągnąć „uświadomioną wolność” jedynie wtedy, gdy z poczucia obowiązku moralnego przestrzega ustalonych norm postępowania. Normy te powinny współgrać z celami ogólnymi, odpowiadać istocie sprawiedliwości oraz być uznawane za słuszne i moralne. Wolność ta urzeczywistnia się we wspólnocie tworzącej „etyczną społeczność”, czyli państwo. Marzenia Hegla i innych myślicieli nigdy nie zostały w pełni zrealizowane, choć zawierały wiele wartościowych idei dotyczących „nowego ładu”, ludzkiej wolności i równości oraz rozumnych i sprawiedliwych państw.

Podobnie jak dawniej, większość współczesnych koncepcji ma charakter humanistyczny. W walce o podmiotowość, wolność i autonomię człowieka znaczenie miały różne odmiany egzystencjalizmu: od koncepcji duńskiego filozofa i teologa Kierkegaarda, przez poglądy Marcina Heideggera, Karla Jaspersa, Gabriela Marcela i wielu innych myślicieli, aż po Jean-Paula Sartre’a. Prawami i wolnościami zajmowali się również przedstawiciele fenomenologii, której właściwym twórcą był Edmund Husserl, a którą na gruncie etyki i teorii rozwijał Max Scheler. Problematykę tę podejmowali także reprezentanci

różnych odmian strukturalizmu, zwłaszcza Claude Strauss, autor „Antropologii strukturalnej” i wielu innych prac. Próbował w nich między innymi wyjaśnić miejsce oraz rolę człowieka w świecie, uwzględniając należne mu prawa i wolności. Wśród myślicieli podejmujących takie rozważania należy wymienić również przedstawicieli znanej przez wiele dziesięcioleci „Szkoły Frankfurckiej”. Zagadnieniom osoby ludzkiej i godności człowieka poświęcono szczególnie wiele uwagi we współczesnej filozofii chrześcijańskiej.

ZAKOŃCZENIE

Rozpatrując współczesne nurty filozoficzne, należy podkreślić, że mimo często przeciwstawnych założeń teoretycznych potrafią one uznać wspólne wartości i zaakceptować wspólne działania dotyczące praktycznego wymiaru praw oraz wolności człowieka. Takie zrozumienie i porozumienie pozwala wypracować ogólnoludzkie minimum w określaniu katalogu podstawowych praw i wolności oraz mechanizmów i środków ich realizacji. Służy to wolności, sprawiedliwości i bezpieczeństwu zarówno jednostek, jak i całych społeczeństw. Idea ta stała się również podstawą najważniejszych dokumentów międzynarodowych, wskazujących owe prawa i wolności oraz sposoby ich urzeczywistniania.

Jeżeli potrzebujesz konsultacji przy pisaniu pracy licencjackiej lub magisterskiej, to polecamy serwis pisanie prac - pomoc w pisaniu prac w granicach dozwolonych prawem